

Konst som politiskt verktyg: Exemplet Jordbro

Av Monica Sand

KONST HÄNDER

Jordbro i Haninge är känd som en plats för många integrations- och dialogprojekt. Kulturhuset, en före detta skola mitt i centrum, ska rivras och starka viljor finns för att förhindra det. När Statens konstråd inleder samarbetet med projektgruppen i Jordbros kulturhus och Jordbro världsorkester, finns redan ett starkt engagemang på plats. Monica Sand beskriver en konstnärlig process kantad av konflikter, kompromisser och starka viljor.

Stadsdelen Jordbro i Haninge kommun har en given plats i den svenska kulturhistorien genom dokumentärfilmaren Rainer Hartleb som i Jordbrobarnen följde en skolklass från lågstadiet till vuxenlivet mellan 1970–2014. Filmerna skapar ett unikt dokument över uppväxten i en ny stadsdel och i det svenska välfärdsbygge som skulle frambringa en ny modern medborgare. Idag bor nästan 11 000 invånare i Jordbro.

Östra Jordbro ritades av arkitekten Ebbe Lidemark och bebyggdes, med början 1963, med låga flerfamiljshus och radhus inpassade i lummig natur och med ett centrum på gångavstånd från pendeltåget, mer likt en småstad än en förort. I Jordbro, liksom i många stadsdelar inom miljonprogrammet, fick det gamla kulturlandskapet en underordnad roll när en ny, ljus framtid skulle byggas; landets största gravplats från yngre järnåldern har hamnat i utkanten av samhället medan skylten Coca-Cola Sverige har en framträdande plats och lyser vid infarten till pendeltåget.

Kyrkan och skolan var viktiga institutioner för det svenska samhällets sociala liv och båda fick en central plats i miljonprogrammets stadsdelar. Både Jordbro kyrka och Jordbromalmsskolan för årskurserna 6–9 byggdes 1971, mitt i centrum. Skolan, som ritades av arkitekten Gunnar Cedervall, är en tålig konstruktion av tegel och limträ på omkring 7 000 kvadratmeter. Efter 40 år ”mitt i byn” lades Jordbromalmsskolan ner 2011, trots offentliga protester från boende, föräldrar, lärare och elever. Sociologen Nihad Bunar menar att det svenska skolvälet bidragit till ökande skillnader mellan inner- och ytterstadsskolor och att stigmatiserande processer påverkar förortens skolor.¹ En av de skolor han studerat är Jordbromalmsskolan. Skolvälet har, tvärtemot sitt kompensatoriska uppdrag, fått sociala konsekvenser i form av nedlagda skolor i förorterna, ökande kunskapskillnader mellan elever och en segregerad samhällsstruktur.²

Trots rivningsbeslutet i kommunfullmäktige den 15 mars 2011 fortsätter boende och föreningar att kämpa och skolan övergår (temporärt) till att bli ett centralt kultur- och föreningshus, en dynamisk mötesplats som fyller byggnadens många rum. Med drygt 25 verksamheter – kommunala, ideella och företag – med alltifrån bibliotek och café, musik, dans och teater för olika grupper och åldrar, till arbetsmarknadsstöd för nyanlända och diskussionsgrupper om demokrati, fungerar skolan som ett kulturhus för skapande verksamheter utifrån olika gruppers och åldrars behov. Till dem kan läggas de grupper som hyr in sig vid olika tillfällen.

Byggnaden ägs och förvaltas av kulturförvaltningen i Haninge, vilket gör att grupperna som hyr inte är självbestämmande och att de har mycket begränsade resurser för att hålla huset öppet för allmänheten. Trots att de inte kan styra över den utåtriktade verksamheten har den tidigare skolan

¹ Bunar, 2001

² Dahlstedt & Fejes, 2018

blivit ett levande hus som vuxit fram organiskt genom lokalsamhällets engagemang. ”Det viktigaste huset i Jordbro”, menar flera av kulturhusets medlemmar.

2016 fick Samhällsbyggnadsbolaget, SBB, en markanvisning för att bygga bostäder där kulturhuset står, under förutsättning att de även utvecklar Jordbro centrum. Trots en övergripande retorik inom kommuner och byggaktörer om en socialt hållbar stad gynnas bostadsbyggande som är mer lönsamt än sociala mötesplatser och kulturaktiviteter. Riskerna med rivning, menar representanter i kulturhuset, är en ökning av sociala problem; för vart ska ungas energi och kraft riktas om det inte finns någon plats för dem?

Följeforskning

Mellan 2016–2018 har jag som forskare på ArkDes, i ett uppdrag som fölieforskare från Statens konstråd, följt arbetet i Jordbro och på några av de andra platserna inom regeringssatsningen *Åga rum – Konst händer*. Materialet till den här texten om Jordbro är baserat på deltagande i workshoppar, möten och protokoll från referensgruppsmöten, rapporter och intervjuer med aktiva medlemmar i Jordbro kultur- och föreningshus och med Statens konstråds projektledare. Syftet med forskningen har varit att studera konstnärliga arbetsmetoder och hur aktiveringen av lokalsamhället gått till genom att sätta in processerna i ett samhällsperspektiv. Målgrupper för den slutliga rapporten är invånardrivna föreningar, myndigheter, företag och yrkesgrupper som arbetar med utveckling av offentliga miljöer och konst i stadsbyggnadsprocesser, samt forskare inom olika samhällsdiscipliner.³

Med min bakgrund som konstnär ser jag med intresse på hur konstnärliga processer och metoder fått en allt starkare roll i stadsomvandlingsprojekt och i andra komplexa samhällsprocesser. Frågan är vilka effekter det får om konst fungerar som ett politiskt verktyg ovanifrån och hur det påverkar boendes delaktighet och makt lokalt. Var slutar konstens möjligheter och var krävs istället politiska insatser?

Min förhoppning, både med den här föreliggande artikeln och fölieforskningsrapporten är att öppna för frågor och perspektiv som kan bidra till att byggprocesser kan bli mer demokratiska och ta större hänsyn till befintliga sociala resurser och boendes behov av rum och plats för konst och kultur.⁴

Konst och politik – utifrån och inifrån

Jordbro Världsorkester, JVO, med flertalet medlemmar uppvuxna, boende och aktiva i Jordbro, står bakom ansökan till *Konst händer* i samarbete med kommunens mest besökta fritidsgård Ung 137, med en målgrupp från 12 till 18 år. Båda har lokaler i Jordbro kulturhus. Ansökan handlar inte, som förslaget i Statens konstråds anvisningar, om att ”området saknar en självklar mötesplats” utan om det hot som riktas mot en mötesplats som redan finns.⁵ I ansökan beskrivs ett omfattande engagemang för lokalsamhället med konserter, debatter och midsommarfirande och internationella samarbeten med konstnärer från andra världsdelar, allt med kulturhuset som den centrala platsen för aktiviteterna. I drastiska och målande ordvändningar beskrivs det kärlekslöst behandlade affärscentrumet, utomhusscenen som vittrar sönder på skolgården och det gedigna och oömma kulturhuset vars öde är oklart. Behovet av gemensamma rum beskrivs som rätten till en självklar plats

³ Den här artikeln är en version av det avsnitt som finns i slutrapporten om Jordbro, Sand, 2019

⁴ Sand, 2019

⁵ Statens konstråd, 2016a ”Anvisningar för ansökan”, sid. 1

i det egna samhället och till det sinnliga som tillsammans kan förena människor på en plats:

”Situationen är den att en plats som Jordbro skriker efter sinnliga och inbjudande mötesplatser som formats av folket och som ägs och drivs av folket.”

Kombinationen av kulturella uttryck med kampen för lokalsamhället utgör en motsats till de ”tröttsamma” integrations- och dialogprojekt som Jordbro har lång erfarenhet av, men vars resultat varken syftar till eller leder till förändring, enligt ansökan. Misstänksamheten mot kommunens löften baseras på tidigare erfarenheter. Enligt medlemmar i kulturhuset har förslag som tagits fram under den så kallade Jordbrodialogen mellan 2011–2014 varken följts upp eller fått några följder för kommunens framtida planering. Under oklara premisser, med projektanställda konstnärer utifrån som processledare och ett kommunalval emellan, finns, enligt flera av de aktiva i kulturhuset, inga spår av dialogen och ingen diskussion om vem som har ansvaret för genomförande och fortsatt arbete. En av dialogerna omvandlades till och med till en kontroversiell teaterföreställning i Jordbro.⁶

I och med att Jordbro blir uttagen som en av 15 stadsdelar till *Konst händer* inleds nya förhandlingar genom den referensgrupp som bildas med representanter från kommunen, kulturhuset (JVO och Blå vägen leder projektet lokalt) och Statens konstråd. Processen förs i sicksack genom regelbundna möten och aktiviteter. De sökande förtydligar att deras högsta prioritet är att behålla kulturhuset som en levande mötesplats där människor i olika åldrar kan utvecklas och samarbeta genom skapandet av kultur och konst.

Vems konstbegrepp ska gälla?

Statens konstråds ordinarie uppdrag består i att välja ut konstnärer för arbete tillsammans med sökande och boende om permanenta eller tillfälliga konstnärliga projekt på offentliga platser, i bostadsområden och i stadsutvecklingsprojekt, utifrån en professionell tolkning av beställarens intentioner och önskemål och genom att en projektledare leder processen. I *Konst händer* är det traditionella uppdraget förändrat genom att ”satsningens innehåll ska utgå från de boendes behov och kunskap om platsen, och präglas av ett brett medborgarinflytande”.⁷ I anvisningar för ansökan är det inte klart uttalat att konstnärerna även i det här speciella projektet föreslås av Statens konstråd. I Jordbro kulturhus saknas inte konstnärliga resurser och samarbetsformer och redan i ansökan uttrycks önskemål om att fortsätta samarbeten med någon av de internationella konstnärer som de tidigare själva initierat och som resulterat i kollektiva mosaiker och väggmålningar framför och på kulturhusets ytterväggar.

Informationen i anvisningarna för ansökan till Statens konstråd att ”gemensamt utforska hur konst och konstnärliga arbetsmetoder kan göra skillnad” och att ”samverka med regionala och lokala aktörer kring konst och konstnärlig gestaltning av gemensamma miljöer” går att tolka som att även urvalet av konstnärer utgår från lokala önskemål eller att lokalsamhällets konstnärer ska få större inflytande över den egna platsen genom projektet.⁸ Den tolkningen präglar Jordbros ansökan och process; de vet av egen erfarenhet att konst och kultur kan göra skillnad och de har praktisk erfarenhet av konstens funktion och om samverkansprocesser, men mindre makt att påverka i dessa ”asymmetriska maktrelationer” i kommunen och i processen med *Konst händer*.⁹

⁶ Degerhammar, 2016

⁷ Kulturdepartementet, 2015, sid. 1

⁸ Statens konstråd, 2016a, sid. 1

⁹ Bornemark, 2019

Det starka önskemålet om ett eget aktivt deltagande resulterar i många förhandlingar och en kompromiss; kulturhusets deltagare får tillstånd att välja en konstnär knuten till husets verksamhet för att producera ett första gemensamt konstverk under förutsättning att Statens konstråd därefter kan bjuda in internationellt verksamma konstnärer och arkitekter för ytterligare ett verk. I Jordbros slutrapport 2017 beskrivs arbetet med den egna, lokala konstnären som en "eftergift från konstrådets sida".¹⁰

Genom hela processen delar gruppen i kulturhuset med sig av sina erfarenheter i del- och slutrapporter som ger en unik inblick i en process som involverar lokalt organiserade grupper. Med tydlighet och humor beskrivs det lokala engagemangets vedermödor och glädjeämnen och den maktskillnad som det innebär att samarbeta med en statlig myndighet utan direkt stöd från den egna kommunen.

Det första förslaget som presenteras av Statens konstråd, den Londonbaserade arkitekt- och konstgruppen muf architecture/art (muf), godkänns inte av kulturhusets projektgrupp. I samtal med personer i projektgruppen framkommer att avslaget kunde bero på att det första mötet uppfattades som stressigt och forcerat och gruppen i kulturhuset befarade att de skulle bli överkörda av muf:s kreativa energi. Nästa föreslagna konstnär- och arkitektgrupp kommer från Chile och besöker Jordbro ett par gånger. I en tvådagarsworkshop föreslår de att lokalsamhället engageras för att måla kulturhuset svart både inuti och utanpå, för att på det sättet väcka uppmärksamhet kring kulturhusets viktiga roll i Jordbro. För- och nackdelar diskuterades livligt, men ledde till slut till avslag även för de chilenska konstnärerna. Pragmatiskt utifrån projektets begränsade tid beslöt Jordbrogruppen att återgå till Statens konstråds första förslag, muf från London.

Uppllysning

Utifrån önskemålet om en egen konstnärsdriven process arbetar en grupp på tolv personer, konstnärer, hantverkare och ungdomar med anknytning till kulturhuset, under fem dagar med att bygga en fågel av överblivet trä. Virket från ett exklusivt bygge i Täby "har gjort en klassresa".¹¹ Genomgående präglas gruppens rapporter av en humoristisk, samhällskritisk inställning som en motvikt mot konst som tar sig själv på ett alltför stort allvar. Fågeln, en tjäder som i Haninge kommuns vapen men med namnet Alondra, som betyder beskyddare och lärka på spanska, placeras i ett hörn på taket vid kulturhusets entré och lyser upp inifrån vid mörkrets inbrott. Fågeln fyller flera syften; att beskydda verksamheten och att lysa upp entrén för besökare. På det sättet löser konstprojektet för en period ytterligare ett långvarigt problem; den otillräckliga belysningen vid kulturhuset i centrum i ett land med långa, mörka vintrar och kvällar. Varken gatlyktan mitt emot kulturhuset eller den nyinstallerade på skolgården fungerar trots många påstötningar till kommun och fastighetsbolag.

(Inom parentes kan sägas att avsaknaden av belysning just i förorter visar på ett problem som genom gruppen Pantrarna fick ett eget uttryck: "Gatljus, inga blåljus."¹² Ljus och belysning som saknas eller trasiga lampor som inte byts blir en symbol för en ojämlig rumslig resursfördelning och bidrar till en erfarenhet av att platsen, och därmed de boende och deras behov, är lågt prioriterade.)

¹⁰ Jordbro, 2017b, sid. 2

¹¹ Jordbro, 2017a, sid. 2

¹² "Pantrarna för upprustning av förorten" startades av unga boende i Bergsjön, Göteborg, 14 februari 2011, för att påvisa förhållandet mellan rumslig nedrustning och social stigmatisering. Deras kamp blev en inspiration för liknande initiativ på flera andra platser. Se filmen: *Jag är fan en panter*, regisserad av Anders Rundberg, Jennifer Jerez, Leo Palmestål, 2014

I samband med arbetet med den lysande fågeln på kulturhusets tak bytte Jordbro centrum ägare från norska Comerciante AB till Samhällsbyggnadsbolaget, SBB, och rivningsbeslutet aktiverades. Följdriktigt inleder projektledaren från Statens konstråd tvådagarsworkshopen, med konstnärgruppen från Chile, med frågan om vad av det nuvarande kulturhusets essens som skulle kunna flytta över till ett annat hus? En livlig diskussion tar vid där deltagarna från kulturhusets olika verksamheter verkar överens om att den gediget byggda och labyrintiskt organiserade skolan är idealisk för sina nuvarande ändamål. Fördelarna består i att verksamheten har växt fram organiskt över tid genom samarbete för att driva och själva producera konst och kultur. Argumenten mot rivning utgår ifrån att det blir alldeles för dyrt att bygga ett nytt kulturhus, att byggnaden är redan betald och att den ytmässigt och arkitektoniskt tål förändringar och utveckling vilket ett nytt hus inte gör. Flera påtalar att kultur och bildning sitter i väggarna; en skola är ett kulturhus och kultur är (ut)bildning som växer genom olika kulturella språk. Ett nytt hus skulle innebära att det som vuxit fram skulle spridas ut och till stora delar försvinna.

Kampen för huset beskrivs som en kamp där politiska, ekonomiska krafter ställs mot folkets kulturella krafter och rivningen som en slutlig konsekvens av de nedmonteringar av samhällstjänster som pågått i Jordbro sedan 1980-talet. Återkommande används det nya kulturhuset i Haninge som ett avskräckande exempel, eftersom kulturen där fått funktionen att visas upp och konsumeras. Någon beskriver det som "en galleria för kulturkonsumtion". Där finns inte plats för allt det som utmärker Jordbro kulturhus och dess kreativa samarbeten; produktion, repetitioner och experiment, som ibland leder fram till publika föreställningar och debatter, men där huvudsyftet är skapandet av förutsättningar för "tillgänglighet till och makt över platsen där man bor". De planer som sipprat ut om det nya kulturhuset visar också en betydligt mindre byggnad som ska delas med idrottsverksamheter.

Kulturhuset mitt framför näsan

När muf återigen kommer in i processen blir det viktigt att lämna "svartmålningen av Jordbro" och istället öppna sig inför den okända framtiden genom att synligt och visuellt med kreativ kraft och energi bejaka, enligt muf:s benämning, det Nya Fantastiska Kulturhuset. Tanken är att med hjälp av en installation och scen framför kulturhuset både informera om vad som pågår och att gemensamt bygga upp drömmar, förhoppningar och förväntningar. Istället för att ockupera det gamla kulturhuset är planen att ingjuta så stora förväntningar på ett framtida kulturhus att kommunen måste agera, antingen genom insikten att det nuvarande kulturhuset fyller en viktig funktion och att det blir alldeles för dyrt att riva och bygga nytt, eller låta ett eventuellt nytt kulturhus påverkas av de aktiva och de boendes önskemål.

Efter ytterligare en arbetsperiod ska en månads lång kulturfestival, som är resultatet av den konstnärliga processen tillsammans med muf, gå av stapeln. En stor näsa i glasfiber spelar en huvudroll för festivalens syfte; att fysiskt och metaforiskt skapa uppmärksamhet kring det kulturhus som finns mitt framför näsan.

Projektledarna i kulturhuset tar själva initiativet och bjuder in kulturministern till invigningen och eftersom hon kan delta tisdagen den 19 september blir det invigning den dagen, klockan 19.00.

Dagen för invigningen är det uppehållsväder men hösten nalkas, det känns i luften. Efter en intensiv arbetsperiod för kärntruppen i kulturhuset är festivalprogrammet satt och filmduken är på plats för projektioner av Blueprint Jordbro, som en bakgrund till det som ska ske på skolgården och den lilla scenen framför. En av kulturhusets konstnärer har skapat en symbolisk och mångtydig drömbild av

det framtida kulturhuset – en blåkopie av Crystal Palace.¹³ En blåkopie är en kontaktkopieringsmetod från sent 1800-tal som, före kopieringsmaskinernas tid, kunde återge arkitektur- och planritningar på ljuskänsligt papper och som kännetecknas av vita linjer på blå bakgrund; ett negativ av originalet. Begreppet blåkopie används även metaforiskt, då idéer eller metoder kopieras, men bortser då från att blåkopian är ett negativ av den rättvända skissen. Förhållandet mellan negativa och positiva bilder skapar i Blueprint Jordbro en mångtydig karta över ett socialt rikt samhälle där negativet ger tyngd åt de rumsliga behoven medan de rättvända, positiva bilderna – med bakgrunden vit och linjerna blå – ger ett skört och gracilt intryck, i likhet med förlagan Crystal Palace. Under invigningen projicerades den sköra framtidsbilden på duken framför kulturhuset och den inglasade kartan överlämnades till kulturministern av en ung kvinna som bar en egentillverkad svart kjol med alla kulturhusets förenings namn i silverskrift.

På plats under invigningen blandas förväntansfulla boende med människor utifrån; från kulturdepartementet, myndigheterna Statens konstråd och ArkDes med flera andra, både yrkespersoner och andra intresserade, totalt ett drygt hundratal. Ett program med dervishdans, musikkolloungdomar och samtal mellan kulturministern och kulturhusets projektledare föregår invigningen av konstverket – näsan – som hänger på den närmaste lyktstolpen vars lampa inte fungerar. I samtalet pläderar kulturministern för att konsten ska vara fri och att konst och kultur inte ska nyttiggöras eller ha ett annat syfte än sig själv. I sammanhanget är det en anmärkningsvärd sammanfattning av konstens funktion i en satsning där, som så många gånger förr, miljonprogrammets stadsdelar ska aktiveras socialt ”för ökad demokratisk delaktighet”. Denna gång med stöd av konst och kultur.¹⁴ I Jordbro kulturhus bärs verksamheten av en liknande tro på konstens och kulturens kraft att förändra, men med stöd i en annan politisk analys av hur, genererad inifrån lokalsamhällets egna erfarenheter och problemformuleringar.

Kulturministern tänder högtidligen den batteridrivna lampan inuti näsan vid mörkrets inträde och ger konstverket sin metaforiskt näsvisa förklaring: den lysande näsans funktion är att upplysa politiker och makthavare om de sociala och kulturella kvaliteter och resurser som organiskt vuxit fram i ”kulturhuset mitt framför näsan”. Invigningen i den tidiga höstkvällen föregår den månadslånga festivalen i det osäkra höstvädret.

Vem blev dragen vid näsan?

Festivalen i Jordbro innehåller ett blandat program med filmvisningar, marknad, uppträdanden och diskussioner om aktuella ämnen, men drar inte mycket publik från lokalsamhället.¹⁵ Det stora flertalet kom till invigningen (drygt 120) och avslutningen (ett 40-tal). Vid avslutningen den 15 oktober är det uppehållsväder och den lysande träfågeln Alondra monteras ner från taket, eftersom tillståndet från fastighetsägarna för placeringen var tillfälligt. Entrén återgår till sin dunkla existens. Projektledaren från JVO/kulturhuset håller ett kärnfullt tal som i korta drag sammanfattar processen från ansökans ursprungliga ”rop på hjälp” till den kärnfulla utsagan om att:

”RÄTTEN till en skapande kultur UTAN en konkret plats att skapa på blir en tom och innehållslös rätt.”¹⁶

¹³ Crystal Palace var en byggnadskonstruktion i järn och glas på den första världsutställningen för industri och byggnadskonst i Hyde Park i London 1851.

¹⁴ Kulturdepartementet 2915, ref. Ku2015/01873/KI, sid 1

¹⁵ Jordbro, 2017b, sid. 5

¹⁶ Versaler i talarens utskrivna tal

Däremellan kritik mot kommunens planer och med hänvisning till näsan, ”att MAKTEN i tider av förändring inte ser det värdefulla som redan finns, där mitt framför näsan på alla” och med den avslutande frågan om ”vad samhället i stort vill ska hända med ställen som Jordbro?” Talet avslutas i moll:

”Nu avslutas projektet. Vi monterar ner Alondra, mänsklighetens beskyddare från taket. Vi eldar upp honom. Vi grillar i elden och skaffar oss krafter för en ny morgondag. Härmed förklarar jag projektet *Konst händer: Jordbro* för avslutat.”

Utsatthet

Konst händer: Jordbro avslutas den 15 oktober 2017 och processen avslutas som den började med ett rop på hjälp. Den medlem i JVO som skrev ansökan till *Konst händer* mejlar mig som svar på en fråga om husets framtid och berättar att kulturhuset kommer att rivas 2019, att det inte finns tillräckligt med ersättningslokaler i Jordbro och att ”alternativa lokaler i andra kommuner prissätts enligt marknadshyra” och fortsätter:

”I nuläget känns det som att ett nytt kulturhus ligger långt bortom horisonten, om det ens existerar. Och om det byggs står det färdigt om tidigast 4–5 år, i anslutning till det nya centrum en del politiker vill se vid Jordbro Station.

Jag har tagit en del kontakter med personer som kan vara intresserade av vad som nu sker i Jordbro. Det ser ju ut som att kommunen river den enda samlingsplatsen för kultur och möten mellan människor och ersätter den med ingenting. För en plats som befinner sig på polisens lista över utsatta områden i Sverige är det en vågad politik. Eller ett fullskaligt experiment! Jag ser gärna att forskarsverige nu följer vad som sker i Jordbro.”

De stora frågorna kvarstår: Vem äger rummet och har makten över platsen? Vad ska hända med Jordbro? Enligt mejlkonversation med en av planarkitekterna i Haninge kommun har de fått ett nytt planuppdrag som innebär att centrum ska flyttas närmare pendeltåget, vilket löser problemen med närhet mellan kollektivtrafik och centrum. Kulturhusets status förändras inte, marken har reserverats för nya bostäder och en plan för rivning och evakuering går inom kort ut till föreningar och verksamheter i huset.¹⁷

Analys: Friktion – där det politiska uppstår

I en satsning som utgår ifrån en politisk problembild och statlig ambition som berör människors boendemiljö och livsvillkor finns det av nödvändighet olika tolkningar av den lokala platsens behov och vilken roll konst kan ha i den processen. Friktionen och förhandlingarna som uppstod genom *Konst händer: Jordbro* skulle kunna förklaras som en konfrontation mellan skilda perspektiv på ”konst som ett politiskt verktyg”, som i grunden utgår ifrån olika konstbegrepp och strategier för att mobilisera och aktivera lokalbefolkningen; uppifrån/utifrån genom ett statligt uppdrag och inifrån genom ett engagemang mot neddragningar och för social sammanhållning lokalt.

¹⁷ Enligt mejl den 20 september, 2018

Om målet för satsningen är att öka det demokratiska engagemanget och inflytandet lokalt på några platser med konst som verktyg, vad händer då i situationer när engagemanget lokalt och konstnärligt redan är stort som i Jordbro kulturhus? I Jordbro blev arbetet med *Konst händer* till en förhandlingsprocess om vilka konstnärliga insatser, och av vem, som var relevanta för lokalsamhället och Statens konstråd.

I den friktion som uppstod på plats mellan myndighetens och lokalsamhällets utgångspunkter och bevekelsegrunder framträder vad som politiskt står på spel; lokalt, konstnärligt och ur ett myndighetsperspektiv. Ur ett forskningsperspektiv kan konflikter vara en viktig indikation på att något viktigt står på spel. Två konfliktpunkter – friktioner – är värda att närmare studera och analysera i processen *Konst händer: Jordbro*:

1. De skilda konstbegrepp som präglar diskussionen om urvalet av konstnärer.
2. Skillnader i lokalsamhällets mobilisering – ovanifrån eller inifrån.

Konstnärligt urval – olika konst- och kvalitetsbegrepp

Diskussionen mellan en statlig myndighets och lokalsamhällets skilda erfarenheter av konstnärlig verksamhet kan tolkas som en dragkamp mellan olika konstbegrepp; på ena sidan Statens konstråds kvalitetskriterier utifrån ett samhällsuppdrag som definierar vad som är god konst.¹⁸ På den andra sidan, de konstnärliga och kulturella uttryck som kan uppstå i ett lokalsamhälle med invånare från många delar av världen och där konst och kultur svarar på både ett vardagligt socialt behov och en önskan om att påverka samhället, snarare än en specifik konstnärlig nivå.¹⁹ Den dragkampen handlar inte enbart om konstens olika funktioner i ett samhälle, utan även om vilket demokratiskt utrymme som erbjuds genom statliga anslag för olika konstnärliga språk och uttrycksformer.

Genom tiderna har olika definitioner av kvalitet, i en västerländsk kanon, utgått ifrån en dominerande samhällsklass och en smakinläring som i praktiken fungerar som en mekanism för att stänga ute det främmande och nya inom både konstnärliga utbildningar och utställningar. Det resulterar i att konst- och kultursektorn inte täcker den mångfald av kulturella och konstnärliga uttryck som numera finns i Sverige, inte minst på de platser som omfattas av satsningen *Åga rum – Konst händer*. Konsekvensen blir att svenska konstutbildningar inte är tillgängliga för unga i förorten, och därmed inte heller uppdragen i konstvärlden, ett slags "Moment 22", vilket flera av ansökningarna till *Konst händer* påpekar, samtidigt som man organiserar egna konst-, musik- och poesifestivaler. Bilden att konst- och kulturvärlden är svårtillgänglig för den från fel klass och kulturell bakgrund bekräftas i utredningar och forskning.²⁰ I Statens konstråds dokument om konstnärlig kvalitetsgranskning och i utlysningen om Kunskapsbanken finns det inget som hindrar att konstnärer som bor i miljonprogrammet skulle kunna anmäla sig, men på grund av hur konstnärliga hierarkier fungerar och för ett större genomslag av hantverks- och konstnärskap på plats, skulle det krävas en mer omfattande inventering av konstnärskap, som samtidigt skulle kunna bidra till att vidga det västerländska konstbegreppet. Därför föreslår jag i forskningsrapportens slutdel en kartläggning av de konstnärliga aktiviteter som pågår på många platser och som inte går att avläsa i offentlig statistik.

Urvalet av konstnärer till *Konst händer* har skett på olika sätt: genom att konstnärer har anmält sig till Statens konstråds kunskapsbank, att myndigheten genomfört egen nationell och internationell

¹⁸ Hermerén & Orrje, 2014; Sjöholm Skrubbe, 2007

¹⁹ Kellner & Øverli, 2017

²⁰ Konstfrämjandet 2017; Kulturanalys Norden 2017; Myndigheten för kulturanalys, 2015; Hermele, 2009

utblickande research samt diskuterat och utvärderat förslag ”som bäst svarar mot de specifika frågeställningar som väckts på respektive produktionsplats”.²¹ Det betyder att det är Statens konstråd som tolkar vilken eller vilka konstnärer som, ur deras perspektiv, svarar mot föreningarnas och de boendes behov och önskemål. Konstnären presenterades därefter för den lokala gruppen som har ett val: ”Ni kan säga nej till mig till och med!”, som en av konstnärerna säger vid första mötet med gruppen hen blivit utvald att arbeta med. För både konstnärer och civilsamhälle är det en obekvämt situation att väljas bort eller välja bort någon, vilket visar sig genom att det enbart är Jordbro som uttryckligen sagt ifrån mot de båda föreslagna konstnärsgруппerna. På andra platser, som i Hässelby och Lindängen, har samarbeten mellan de sökande och den utvalda konstnären istället av olika skäl glesats ut eller upphört.²²

Statens konstråds roll är att stödja utvalda konstnärers integritet genom den konstnärliga processen i samtal och diskussioner med en statlig beställare. I och med det här uppdraget tillkommer kravet att förändra och anpassa metoder och processer så ”att arbetet med den konstnärliga gestaltningen sker utifrån lokala behov och tillsammans med civilsamhället”.²³ Det är ingen enkel ekvation.

Nedan i den vänstra spalten finns de kvalitetskriterier som Statens konstråd använt för att göra ett urval av konstnärer till *Konst händer*. I den högra finns utdrag ur ansökningar och rapporter som svarar mot jämförbara kvaliteter. Ställda sida vid sida kompletteras definitionerna med ett perspektiv inifrån de platser som avses i satsningen, vilket betyder att de två spalterna svarar mot olika politiskt-rumsliga maktpositioner (uppifrån/utifrån – inifrån/lokalt):

Statens konstråds kvalitetskriterier

Hög konstnärlig kvalitet
Hög konstnärlig integritet
Publik delaktighet
Social kompetens
Pedagogisk kompetens
Beprövad erfarenhet av komplex processbaserad produktion
Beprövad erfarenhet av offentlig permanent konstproduktion

Ur ansökningar – lokal egenmakt som kvalitet

Egna erfarenheter, berättelser, budskap, drömmar
Utrymme för den egna kreativiteten
Permanent spår för kommande generationer
Skapa en egen plattform
Inte förminska till pedagogiska representationer
Bygga kunskapsallianser för social mobilisering för förändring, med konstnärliga installationer
Avkolonisering av sinne, medvetande, samhälle
Socialt konstnärliga aktiviteter för ett mänskligt centrum

Kunskap om senmodernismens byggda miljöer och livsvillkor
Kunskap om stadsbyggnadsprocesser

Vi är civilsamhället, uppväxta här
Samarbete med kommun, centrumägare
Vi är avantgardet mot nedläggning av skola/kulturhus
Skapat boendenätverk för urban mobilisering

Jämförelser mellan rumsligt-politiska förutsättningar och perspektiv skulle behöva en utökad analys, som inte får plats i den här artikeln. Klart är att lokalt, bland dem som bor och verkar på en plats, finns en annan kunskap om senmodernismens byggda miljöer och livsvillkor än för den som kommer utifrån. I många fall används konst och kultur för att både bygga social gemenskap och för att mobilisera ett politiskt motstånd. Med konstnärer och hantverkare från hela världen finns också en rad berättelser och erfarenheter som väntar på att få ta plats och uttryckas konstnärligt och kulturellt i det offentliga.

²¹ Ur Statens konstråds konstnärliga kvalitetsgranskning

²² Manga, 2019; Sand, 2019

²³ Statens konstråd: Styrdokument *Äga rum*. Konst händer. 2016-04-02, sid 4

I ett modernt samhälle har en långt gången rumslig separation placerat konstnärliga och kulturella uttrycksformer i olika institutioner, där konst som utvärderas och bedöms av konstvärldens aktörer, avskilts från det vardagliga livets processer. Initiativ som Ortens konstfestival och Ortens poet innehåller både en kritik mot ett konståg som utgår ifrån och pågår i centrum, men också en önskan om att få formulera en egen utgångspunkt, en plats för skapande och presentation av konst som berör det pågående livets aspekter och som inte definieras av den redan etablerade konstscenen.

Mobilisering av lokalsamhället

Den andra friktionen gäller hur boendeinflytandet mobiliseras och vem som har makt över problemformuleringar. Satsningen *Åga rum – Konst händer* efterfrågar ett tydligt lokalt inflytande. Frågan är vilka boende, lokala organisationer och civilt samhälle som efterfrågas, vilka behov de har och hur de får ett inflytande genom *Konst händer*? Eller uttryckt på ett annat sätt: Hur mobiliseras, formas och upprätthålls det invånarinflytande som kan representera de boendes behov och önskemål genom arbetet med *Konst händer*?

Tidigare erfarenheter visar att det spelar roll hur det lokala engagemanget mobiliseras och upprätthålls och vem det är som tar initiativet. Gemensamt för såväl *Konst händer* och tidigare projekt som strävat efter att aktivera invånare på vissa platser, som för de invånardialoger som genomförs i kommuners och bolags regi är att invånarnas behov och synpunkter efterfrågas genom processer påbjudna uppifrån.²⁴ Det som inte så ofta diskuteras är hur det går till att formera den grupp som kan representera de boendes behov och önskemål i förhållande till kommun, byggbolag, eller som här, till en statlig myndighet.

Formering och mobilisering av invånarinflytandet i *Konst händer* inleddes lokalt i och med ansökan, vidare i en fördjupad undersökning för att fortsätta i princip ända fram tills arbetet avslutas på en plats. Den konstnärliga arbetsprocessen innefattade att bygga relationer med de boende, som ska utgöra en grund för invånarinflytandet som formas genom processen. På vissa platser tar Statens konstråd det ansvaret. På andra blir det de utvalda konstnärernas uppgift att söka upp och organisera det lokala engagemanget som kan formas av det specifika arbetet på plats.²⁵

När boende i ett område däremot själva samlar sig för att protestera mot renoveringar, rivningar, bortträngningar och hyreshöjningar, stöds dessa invånariniterade rörelser oftast varken av kommun eller bostadsbolag, även om aktionerna ibland tvingar fram vissa förändringar vid ny- och ombyggnader. Flera aktivister och forskare visar att kommuner betraktar det som ett problem när boende har organiserat sig och framför gemensamma krav.²⁶ De kollektiva rörelser som organiserats kring förortens behov och problem, ses helt enkelt inte som representativa utan som problematiska särintressen.²⁷ Framför allt blir det svårare att styra och mobilisera redan organiserade grupper eftersom de redan, som i Jordbro, gjort en egen analys av platsens behov och redan arbetar med konst som ett verktyg för att nå vissa mål.

Av de 15 utvalda platserna kom tre av ansökningarna från lokalt organiserade föreningar och nätverk med erfarenheter av konfliktfyllda och komplicerade relationer med den egna kommunens företrädare: Jordbro Världsorkester, (JVO) i Haninge, Rådet av Enade Kreoler (REK) i Hässelby, Stockholm, och Gatukraft Lindängen (GL), Malmö. På dessa platser hade de föreningar/nätverk som

²⁴ Lindholm, Oliviera e Costa & Wiberg, 2015,;Dahlstedt, 2006

²⁵ Mer om det i slutrapporten, Sand, 2019

²⁶ de los Reyes, 2016; Lindholm, Oliviera e Costa & Wiberg, 2015

²⁷ Wåg, 2015:174

står bakom respektive ansökan redan organiserat sig kring frågor om makten över platsen och fört en trågen kamp mot nedrustning av det offentliga rummet och för gemensamma mötesplatser som del i ett ansvarstagande för den egna platsen. På de tre platserna blir processerna komplicerade på olika sätt och till slut är det bara Jordbrogruppen kvar när de andra två faller ifrån.²⁸ De tre fallen visar att det inte finns något enkelt i mötet med ett myndighetsuppdrag, kortsiktiga konstnärliga insatser utifrån och grupper som redan organiserat sig lokalt. Genom arbetet lyfter ofta de lokala grupperna fram konkreta och tydliga konfliktpunkter i stadsutvecklingen genom att peka på problemen med orättvist fördelade rumsliga resurser; nedläggningar av service och skolor, otillräcklig belysning och upprustning, utförsäljning och vanskötsel av centrala platser och dyra nybyggnationer och hyreshöjningar, bland andra konsekvenser.

I samtida stadsomvandlingsprocesser har konsten fått en vidgad samhällsuppgift och blivit en del av ett politiskt och socialt instrument för förändring eller "avpolitiserande avledningsmanövrer", som kan innebära att utifrån sociala problemformuleringar genomföra dialoger och förstudier vid stadsbyggnadsprojekt genom att mobilisera boende lokalt.²⁹ När vanliga människors liv blir föremål för politiska insatser inträder en grundläggande estetisk-etisk problematik utifrån en risk att konst och kultur instrumentaliseras och att lokalsamhällets inflytande blir symbolisk och utan långsiktig inverkan på den egna situationen. Friktioner som uppstår kan peka på avgörande politiska skillnader i hur platsspecifika problem tolkas beroende på vem och vilka som blir subjekt i de processer som tar plats.

Satsningen *Åga rum – Konst händer* kan ses som en del i att stärka en lokal välfärdsproduktion i lågt prioriterade områden genom att lokalsamhällets behov och önskemål tolkas i konstnärliga termer och genomförs i samarbeten på plats. Genom *Konst händer* får den statligt finansierade konsten en rumslig-social utgångspunkt som är relativt oprövad i Sverige. Om det innebär att konst och kultur blir ytterligare en teknologi för integration formulerad uppifrån och utifrån, en kompensation för uteblivna samhällsinsatser och neddragningar eller verkligen tillför demokratisk tillgång till och makt över platser där människor bor och lever, får tiden och ytterligare forskning utvisa.

Monica Sand är konstnär och forskare med fokus på konst, arkitektur och offentliga rum. I sina dubbla roller som konstnär och forskare har hon tidigare utvecklat metoder och teorier för kollektiva aktioner, vandringar och experiment på offentliga platser, i utställningar och i forskningsprojekt. Under *Konst händer* har hon varit följeforskare på uppdrag av Statens konstråd och ArkDes. Hennes slutrapport *Tro, hopp och konst – Konst som politiskt verktyg ges ut av ArkDes 2019*.

Referenser:

Bornemark, Jonna (2019) "Maktens väggar och möjligheten att skapa det som ännu inte finns", Statens konstråd

Bunar, Nihad (2001) *Skolan mitt i förorten: fyra studier om skola, segregation, integration och multikulturalism*. - Eslöv : B. Östlings bokförl. Symposion.

Dahlstedt, Magnus (2006) "Viljan att aktivera. Mobilisering av förorten som politisk teknologi", i *Utbildning & Demokrati*, vol. 15, nr 3, sid. 83-106

²⁸ Manga, 2019

²⁹ Murzyn-Kupisz & Dzialek, 2017; Metzger, 2016, 2010; Malm, 2017; Widoff, 2011

Dahlstedt, Magnus & Fejes, Andreas (2018) *Skolan, marknaden och framtiden*, Lund: Studentlitteratur

Degerhammar, Sara (2016) "När konsten blir extrem" i Bornemark, J (red. 2016) *Medborgardialog – om det svåra i att mötas. Praktikers reflektioner om ett av demokratins viktigaste verktyg*, Arkus #74

Hermele, Vanja (2009) *Konsten – så funkar det (inte)*, Stockholm: Konstnärernas riksorganisation (KRO)

Hermerén, Karin & Orrje, Henrik (2014) *Offentlig konst. Ett kulturarv. Tillsyn och förvaltning av byggnadsanknuten konst*. Statens konstråd

Jordbro (2017-02-28) Delrapport Konst händer Jordbro, etapp 1

Jordbro (2017-11-08) Slutrapport Konst Händer Jordbro

Kellner, Therese & Øverli, Nina (red. 2017) *Side-Show: Konsten som deltagande samhällsaktör*, Konstfrämjandet

Konstfrämjandet (2017) "Konstvärlden är fylld av koloniala föreställningar, strukturell diskriminering och klassförtryck – en studie om ungas relation till det etablerade konstfältet"

Kulturanalys Norden (2017) "Vem får vara med? Perspektiv på inkludering och integration i kulturlivet i de nordiska länderna"

Kulturdepartementet (2015) "Uppdrag till Statens konstråd att förbereda en satsning på kulturverksamheter i vissa bostadsområden med inriktning på konstnärlig gestaltning", Ku2015/01873/KI, 2015-06-25

Lindholm, Oliviera e Costa, Wiberg (red. 2015) *Medborgardialog – demokrati eller dekoration? Tolv röster om dialogens problem och potential i samhällsplaneringen*, Arkus #72

Manga, Edda (2019) "Konst och demokrati – Representationsmakt", Stockholm: Statens konstråd

Malm, Magdalena (red. 2017) *Curating Context. Beyond the Gallery and into Other Fields*, Statens konstråd

Metzger, Jonathan (2016) "Ballonger och ansiktsmålning för den kreativa klassen: När innovativa planeringsmetoder blir avpolitiserande avledningsmanövrer", i Tesfahuney, M & Ek (red. 2016) *Den postpolitiska staden*, Recito förslag

Metzger, Jonathan (2010) "Strange spaces: A rationale for bringing art and artists into the planning process", i *Planning Theory* 10(3) 213-238

Murzyn-Kupisz, Monika & Działek, Jarosław (ed. 2017) *The impact of Artists on Contemporary Urban Development in Europe*, New York, NY : Springer Berlin Heidelberg, Serie: GeoJournal Library, 0924-5499 ; 123

Myndigheten för kulturanalys (2015) "Kultur av vem? En undersökning av mångfald i den svenska kultursektorn", Rapport 2015:2

de los Reyes, Paulina & Thörnqvist, Magnus (red. 2016) *Bortom kravallerna. Konflikt, tillhörighet och representation i Husby*, Stockholmia förlag

Rundberg, Anders, Jerez, Jennifer & Palmestål, Leo (regi, foto, klipp, 2014) *Jag är fan en panter*, Piraya film, Folkets bio

Sand, Monica (2019) *Tro, hopp och konst. Konst som politiskt verktyg. En forskningsrapport om Statens konstråds satsning Konst händer 2016–2018*. Sthlm: ArkDes

Sjöholm Skrubbe, Jessica (2007) *Skulptur i folkhemmet : den offentliga skulpturens institutionalisering, referentialitet och rumsliga situationer 1940–1975*, Göteborg : Makadam

Statens konstråd (2016a) Anvisningar för ansökan

Statens konstråd (2015) Delredovisning. Konst i vissa bostadsområden, 2015:209

Widoff, Anders (red. 2011) *Skiss: konst, arbetsliv, forskning: nio rapporter*, Stockholm : Konstfrämjandet, 2011

Wåg, Mattias (2015) "Att vara staden", i Lindholm, Oliviera e Costa, Wiberg (red. 2015) *Medborgardialog – demokrati eller dekoration? Tolv röster om dialogens problem och potential i samhällsplaneringen*, Arkus #72, sid. 169–178